

„láttam... felnőtt rabként a FÖLDMÉLYI BÁBELT”

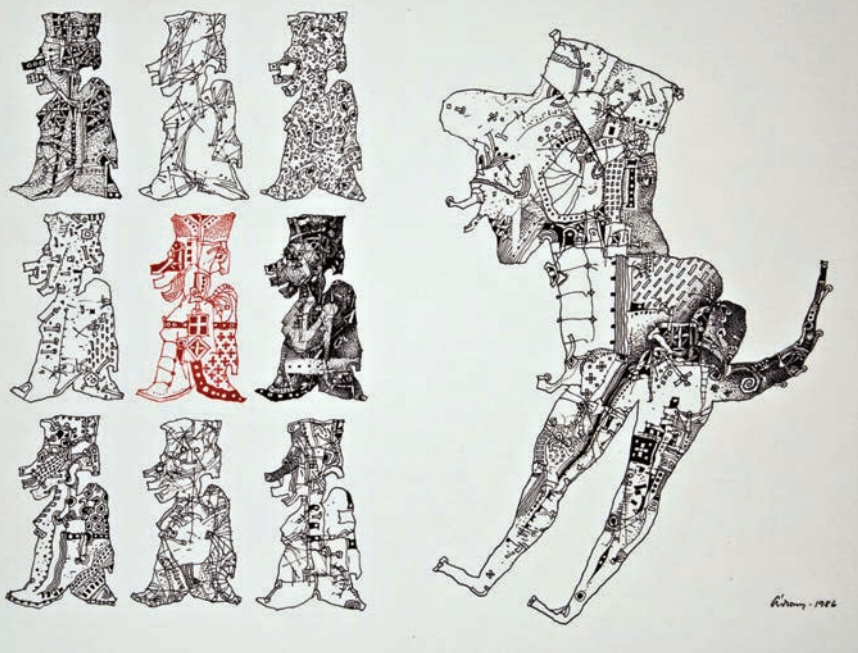
Páskándi Géza börtönevei és börtönversei

DÁVID GYULA

A címnek választott idézet Páskándi Géza utolsó – már halála után megjelent – könyve, a *Begyűjtött vallomása-im* (1996) előszavából való, s írói pályájának arra az időszakára utal, amelynek tulajdonképpen természetét azóta sem mérte fel igazán az irodalomtörténet-írás. A róla (és az általa) írottakban, igaz, mindegyre ott a körülírása annak a kis híján hat esztendőnek, amelyet a szamosújvári börtönben, majd a Duna-delta és a Brailai Nagysziget kényszermunkatáboraiiban töltött, de ehhez az időhöz képest kevés az a szöveg, amelyre támaszkodni tud az irodalom.

S ez talán természetes is. A romániai börtönvilág azokban az időkben nem volt az „írásbeliség” bármilyen formája számára kedvező hely: a papír, ceruza legelső helyen szerepelt a tiltott tárgyak között, amelyeket ha valakinél megtaláltak, azt „jobb időkben” 3-7 napos zárkával, a „rosszabb” időkben veréssel honorálták. A szellemi foglalatosságra – főképp nyelvek tanulására – törekvők persze kitalálták pótlék gyanánt a mézporral beszórt és szappannal rögzített cipőtalpat vagy az ugyane célra kiváló sima felületet kínáló orvosságos üveget, amelyeknek még az az előnye is megvolt, hogy a börtönőr felbukkanása esetén

Arkossy István: *A különcc*, tusrajz, 1986

„Emeletes vaságyak között – hátratett kézzel – oly kívülálló, kába szórakozottsággal sétálgattam, hogy környezettől elvonatkoztató képességemet akár egy Marcus Aurelius császár is megirigyelhette volna”

■ (Páskándi Géza)

”

azonnal le lehetett törölni a rajtuk lévő szöveget. Bent, a börtöncellában (ami Szamosújvár esetében olykor 100-120 személyt befogadó nagyszobát is jelentett) inkább „hallgatókörök” működtek, tömörültek egy-egy jó mesélő köré, a magányos alkotó viszont – s Páskándi is ezek közé tartozott – csak ritkán, és szűk baráti körben mondogatta tovább szelleme szüleményeit. „Emeletes vaságyak között – hátratett kézzel – oly kívülálló, kába szórakozottsággal sétálgattam, hogy környezettől elvonatkoztató képességemet akár egy Marcus Aurelius császár is megirigyelhette volna” – írja másik (szintén posztumusz) könyvében, a *Megvallásban* (1999). „Én azonban – folytatja – ma – szabadon – sem emlékszem úgy, mint mondjuk Cartesius-Descartes arra, hogy mi, mikor és hol jutott eszembe... Nem csak jóval gyengébb memóriám az ok, de sokszor még azt sem tudhattuk, hova visznek és hol vagyunk. Már elítéltként, talán háromévi börtön (Kolozsvár, Szamosújvár) után marhavagyonban »utaztattak« a Duna-deltába, ahol a kényszermunka hatalmas táborai vártak.”

A hat évéből (s az én hét évemből) több mint másfelet ebben az időben töltöttünk együtt. Együtt kerülünk ki a Duna-deltai Grindre, egymás mellett kapálunk – segítettük életmagra kapni – tűző napsütésben a méteres nád között megbújó arasznyi kukoricát, azon az őszőn – már a Brailai Nagyszigeten, Sacián – együtt talicskázunk egy gát építésénél, a következő nyáron együtt gyomláltuk egy lepusztult rizstelep parcelláit Luciu Giurgeniben, s mellőle vitt el engem tífuszosan a keserves őszi betakarításból a konstancai kórházba egy rozoga teherautó. A munka szüneteiben vagy két talicskaforduló között a kubikgödör szélén, mialatt mi a talicskáját raktuk, el-elmondta azt, amit a maga-teremtette szuverén magányban kiötlött, s mi, hűséges közönség gyanánt befogadói voltunk egy-egy versének vagy történetének. Énnálam jobb –

és főképp akkori állapotomat tekintve frissebb – memóriájú társaink közül egyik-másik megőrizte és hazahozta néhány versét, később, a szabadulása után három évvel, az 1966-ban megjelent *Holdbumerángban* ő maga is rekonstruált néhányat, egy-kettő a hagyatékából a *Túlélés kapuja* című válogatásban (1998) jelent meg, de mindent összevetve is kevés ez ahhoz, hogy kitöltsük vele az odabenti hat évet, amely időszak pedig fontos egész tudati átformálódása szempontjából.

Az 1957–1963 közötti éveket behatároló két szélső támpont költői pályáján egyértelmű: az egyik a *Piros madár* című kötet, amely épp a letartóztatása előtti napokban jelent meg (utána rögtön vissza is vonták és bezúzták), amelyben már ott vannak, sőt tudatos válogatása révén többségben vannak a pályakezdő ifjúkommunista lelkesültségtől való eltávolodás versei, kifejezésre jut a benne (és nemzedéktársaiban) az „olvadás” éveiben formálódó új hit:

*Emeld fel naiv koponyád, családott embrió-had!
Hiszékeny, primitív fők!
Álomlátón mindent megtevők!
Krisztusi küldetésű korosztály,
Ne hullajtsd le fejed!
Hajdani vak-cselekvő, püsszt se tűrő,
forrongó agyvelő,
ifjúságom, próbálg álmodni még!
Vagy ész és hit küzdelme végleg közönyre alázott?
Események gyors változása fölmozsolta ifjú gerinced?
.....
Édesanyám, édesanyám, te rázz fel legalább –
Szabadítsd ki, szabadítsd meg, szabadítsd, szabadítsd
Hitem piros madarát!*

És a másik támpont a szabadulása után három évvel megjelent verskötet, a *Holdbumeráng* és az 1968-as prózakötet, az *Üvegek*, amelyekben már meglegelte a módját annak, ami számára – amint bevallotta – „a legfontosabb” volt: kiírni „... azt, ami végül is a *Kiírhatatlan* maga”. Megtalálni a „kiírás”-nak az adott körülmények között lehetséges módzatait. Hogy miként, azt a következő időszak „abszurdoidjai” mutatják, egy-egy történetünk előtti időkbe helyezett novella vagy a *Vendégség* egész börtön-szituációja.

A kettő között pedig ott van a börtönben született öndiagnózis:

*A villanyszerelő, mikor a hibát
meglelte – fölglyúlt a villany.
A költő, midőn a hibára döbrent –
villant
s kiégett.*

Vagy a képtelen körülményekkel is dacoló alkotás kínjairól való posztumusz *Nem igaz!*

*Nem igaz, hogy a rács a rabság,
hanem az ígás szolga-szégyen,
hogy csövön kopogsz és ülsz a priccsen,
mert táviród, se könyved nincsen
az atomszázad közepében.*

Vagy a Nagy Imre és társai kivégzésének a börtönbe beszivárgott hírére született *Temetőbogarak*:

*Ha éltél eddig fülledt izgalomban,
hogy lelsz-e lényt, akiben irgalom van
és eltemet,
most boldogan nyugodj meg!
Van férge földnek,
rovára rögöknek,
kik fantasztái valami öröknek,
s földetlenül nem hagynak, ne rettenj,
mert nem marad itt senki temetetlen.*

A börtönben született versek között persze olyanok is vannak, amelyekben a szellem önfelszabadító erejéből groteszk humor fakad, mint amilyen a *Nyulak miatyánkja*:

*A nyúl miatyánkja rövid:
Az ámen előtt lelövik.*

Vagy a rabtartóit célba vevő gúny, amelynek „ihlető pillanata” az én számomra is emlékezetes: egy alkalommal ugyanis a brigádunk nem tudta teljesíteni a „normát”, s szokás szerint hazajövet a kapunál valakit kiszúrtak: rajta verték el a mindnyájunknak járó büntetést. Hogy akkor miért épp Gézát szúrták ki annak „bevételezésére”, az persze örök rejtély maradt, hiszen az egész brigádunk ludas volt benne – talán ő magasabb volt a többiekénél –, az eredmény mindenesetre nemcsak a napokig borogatott kék folt volt a hátsó felén, hanem a következő epigramma is, amellyel bosszút állt börtönőrén:

*Ahogy ütéd ülepem böhöm nagy gumicsövel,
busa fejed a vert hely közelébe került!
Gőzöd se volt, hogy míg engem alázol,
mily helyes rangsort jelöl ki botod!*

Ő maga évtizedekkel később így kommentálta az esetet: „Szóval, arc helyett: ülep, vasárc helyett: vizes lepedő a fenekemre, és gumibot helyett huszonöt egy (»gumírozott«) kábeldarabbal. Csak később, a veszély elmúltával (mindig így van) tudtam humorosan »kezelti« a dolgot. Utolsó lelkem: a humor, firkantottam le hajdanán.” – Igen, a humor volt az, amelynek erejével ő akkor és ott legyőzte a fájdalmat, a humor, amely annyi lehetetlen helyzetet segített elviselnünk.

Ennek az emlék-idézőnek a keretei közé, zárótaktusként, talán érdemes beiktatni azt a verset, amelyet az egyik rabtársa őrzött meg emlékezetben és hozott haza a szabadulás után. Ez a vers a *Betyárrigmus ötvennyolcban*, amelyben a börtönhelyzet egészében ugyanezzel a keserű humorral próbálja átszínezni, elviselhetővé tenni.

Páskándi Géza személyi lapjának részlete

Szamosújvár, Rózsa Sándor...
Szemem előtt kötél táncol.
Hej, sok idő telt azóta,
De tán áll az akasztófa,
s ha Isten felviszi dolgod,
mert bár magas a fa ága
csalóka a magassága,
távol a mennyei kolhoz,
de ez közel a pokolhoz.
Elgondolom: milyen talmi
Éppen odafönt meghalni,
Hiszen a halálos ágyig
az ember mind fönnebb vágyik
S mire feljut két méterre
Kilóg szegénynek a nyelve.
Vagy mert zuhant alacsonyra,
Gúnyból húznak a magosba?

Szamosújvár, Rózsa Sándor...
Szemem előtt kötél táncol.
Hej, sok idő telt azóta,
De tán áll az akasztófa...

Egy cigányné megjósolta
Anyámnak az ócskasorba'
Hogy meghalok, hogy elvérzem
Vagy tán akasztófán végzem.
Most, az atomkor határán
Lógjak egy primitív spárgán?
Villamosság, halálvonat
Kell, nem kötél, s szárfogat!
Akasztódjék, ki arra jó,
Tuskófejúeknek való.

Nem gyilkoltam, fosztogattam,
csak tanácsot osztogattam,
mert a szegény diákgyerek
nem szól, hanem csak pityereg...
Nos, hát ez volna a bűnöm.
Három-négy év, és leülöm.
Persze jobb volna most lassan
Sétálgatni egy lugasban,
Olvasgatni, virslit falni,
Jégbehűtött sört nyakalni,
csókot kérni egy-egy lánytól
csak az ágyban lenni bátor.
De hát akkor ki bűnhődött?
És miből él börtönöröd?

Viselkedj hát türelemmel,
Hiszen ő is munkásember!
Olyan nagyon nem is bánom.
Egy ideig lesz lakásom,
Nem fogja a házbért kérni,
Elsején majd Irén néni,
S végre elmondhatom bátran,
Hogy nem élek szabadságban.

Páskándi Géza személyi lapja

PERSONAL FILE

Născut în anul 1919 în ziua 18
In comuna Uștel Mare Raionul Satul Mare
Regiunea Bucuresti - Fiul lui Edelera
și al Isabela domiciliat în comuna Uștel
strada Școlii nr. 23-25
Raionul Uștel Regiunea Uștel

Ocupația: la data arestării Redactor
in trecut Uștel
Ultimul loc de muncă Redactor în ziarul "Uștel"

Averea deținutului la data arestării
in trecut
in prezent
Ocupația soț in prezent
in trecut
Averea soț in prezent
in trecut
Ocupația părinților in prezent Director Domiciliul Satul Mare
in trecut
Averea părinților in prezent Director

Originea socială Muncitorească studii uni-versitare
Cetățenia Română Naționalitatea Română Dacă posedă Pașaport

Starea civilă: Numele soț
Copii băieți
fete

Serviciul militar cig. 1942 gradul, unitatea, țara aparține Serviciul militar în rezervă
La data arestării 1948

Apartenența politică in trecut membru al Partidului Comunist

Semnamente: Talia 1,75 m., Fruntea mare Nasul mare Gura mare Bărba roșie
Fața patetică Ochii caștani Părul curat Sprincelele gri Barba neagră
Urechile mare Mășca
Semne particulare:

Starea sănătății: Sănătos

Antecedente penale:

Prevenit în ziua de: 28.11.1948 pe baza mandatului de arestare nr. 48 din 25.11.1948
emis de 20.003.064 pentru faptul de investigare publică art. 107 al II-lea
Descrierea pe scurt a faptului: Anticiparea actului de investigație publică
în scopul de a preveni înțelesul lui R.P.R.

Trimis în judecată prin ordonanța nr. _____ din _____ a _____

Alte destineri:

Internat deșus în ziua de _____ pe baza adresei nr. _____ din _____
emisă de: _____

Înșiri provizorii sau definitive:

Transferat pentru _____ la _____ în ziua de _____

Evadat la _____ prins din evadare la _____

Predat pentru cercetări: _____ în ziua de _____

Reprimiți

Trecut la condamnare în ziua de: 21 august 1949
prin _____

Decedat la _____ suferind de _____

Penitenciarul Uștel nr. 209 Operat de _____
Verificat și stabilită identitatea de noi: _____
DIRECTOR _____
Șeful biroului Evidență și Control _____